

دین، وجدان کاری و رابطه‌ی آن با سبک زندگی*

□ محمود اصغری^۱

چکیده

دین از طریق ایجاد ارتباط میان وجدان کاری و سبک زندگی رابطه‌ی دو سویه‌ای را بین آن دو برقرار می‌کند. در واقع دین، با پدید آوردن یک فرهنگ همگانی، فراگیر و پایدار در فضای جامعه، و بهره‌گیری کاربردی از آن در تمامی لحظات زندگی فردی و اجتماعی می‌تواند وجدان کاری را به یک سنت حسنه و نیکو تبدیل کرده و به صورت یک عادت روزمره در زندگی تک تک افراد جامعه درآورد؛ عادتی که ترک آن مساوی با دشواری و رنج فکری و عملی در وجود هر یک از افراد اجتماع می‌باشد. عواملی که دین از طریق آنها به طور مستقیم و یا با واسطه می‌تواند بر روی وجدان کاری و سبک زندگی تأثیر گذاشته و از آن طریق وجدان کاری در افراد را فعال، و سبک زندگی را بر محور دین قرار دهد و بین آن دو تعامل جدی ایجاد نماید عبارتند از اهمیت دادن دین به عنصر کار و تلاش و تقدس دادن به آن و توجه به درآمد حلال است که دین می‌تواند به وسیله‌ی این عوامل نقش بی‌بدیل خود را در نهادینه کردن وجدان کاری در سبک زندگی دینی به کار

گیرد. از طرفی سبک زندگی دینی که بر مبنای باورهای دینی شکل می‌گیرد از مؤلفه‌های مهم و کارآمد در ایجاد و تقویت وجدان کاری است. مقاله‌ی پیش رو، در پی اثبات چنین رابطه‌ای برخواهد آمد. واژگان کلیدی: دین، وجدان کاری، سبک زندگی، تقدس کار.

مقدمه و طرح مسأله

در میان عوامل تأثیرگذار بر سبک زندگی و وجدان کاری، دین از جایگاه مهمی برخوردار است. به همین دلیل ضرورت دارد به رابطه‌ی وجدان کاری و سبک زندگی با توجه به حضور و ظهور دین پرداخته شود. زیرا از یک سو، مسأله‌ای که در برآوردهای آماری، اشتغال را با نارسایی در کشور مواجه کرده است، وجود نوعی «بد اشتغالی» است که در برخی موارد، افزایش اشتغال به قیمت افزایش بیکاری پنهان و هم جهت با بد اشتغالی و نادیده گرفتن تخصیص بهینه‌ی منابع بوده است.

از دیگر سو، بیکاری پنهان و یا به تعبیر دیگر «بد اشتغالی» خود به نوعی مرتبط با نبود وجدان کاری و یا بی‌رنگ بودن آن است که در واقع نشان دهنده‌ی اتلاف انرژی نیروی انسانی و از بین رفتن منابع اقتصادی جامعه است که خود به نوعی تعارض با سبک زندگی دینی دارد، زیرا سبک زندگی دینی سستی و قصور در کار را پذیرا نبوده و آن را منطبق با معیارهای اخلاق‌گرایی و تعهد کاری نمی‌داند.

در این مقاله فرض ما بر این است که دین با برقراری رابطه‌ی دو سویه بین سبک زندگی دینی و وجدان کاری، تعالیم رهگشا و کارامدی دارد، که نهادینه شدن آنها در جامعه تأثیر به‌سزایی در تقویت و تثبیت وجدان کاری و سبک زندگی دینی خواهد داشت.

این مقاله براساس چنین فرضی در سه بخش به اثبات این فرضیه خواهد پرداخت.

پیشینه‌ی تحقیق

در رابطه با پیشینه‌ی تحقیق باید به این نکته اشاره شود که اگر چه درباره‌ی موضوعاتی مانند وجدان کاری، دین و سبک زندگی هر کدام جداگانه تحقیقاتی صورت گرفته و در قالب کتاب و یا مقاله در مجلات به چاپ رسیده است، اما این که این سه موضوع (دین، وجدان کاری و رابطه‌ی آن با سبک زندگی) با هم به صورت یک مسأله‌ی تحقیق مورد بررسی قرار گرفته باشد به نظر کاری انجام نشده است.

بخش اول: تعریف مفاهیم

تعریف دین

برخی برایین باورند، که تعریف دین اگر نگوییم محال است، حداقل می‌توان ادعا نمود که بسیار دشوار است (فناپی، ۱۳۷۵، ۱۰۸).

در پاسخ به این مدعا نویسنده‌ی کتاب *رابطه‌ی دین و سیاست* می‌نویسد، این مدعا در صورتی پذیرفتنی است که بخواهیم از دین تعریفی ارائه دهیم که مورد قبول همه‌ی اندیشمندان قرار گیرد (میر، ۱۳۸۰، ۳۰).

این نویسنده در تأیید مدعای خود با استناد به آراء کسانی مانند آلستون، جان هیک و گیدنز، چنین نتیجه می‌گیرد که ارائه‌ی تعریفی از دین که دربرگیرنده‌ی تمامی مصادیق موجود از مفهوم دین، جدای از جنبه‌ی حقانیت آن باشد ممکن نیست (همان، ۳۳).

برخی دیگر مانند نویسنده‌ی کتاب *مشروعیت دینی دولت و اقتدار سیاسی* دین تلاش برای تعریف دین و تبیین ماهیت آن را، به طور عمده یک رویکرد غربی می‌داند، و علت و سبب آن را تعارض علم و دین از یک سو، و از سوی دیگر مناقشه‌ی نظری و عملی دین و سیاست می‌داند (شجاعی زند، ۱۳۷۶، ۳۵).

در میان اندیشمندان اسلامی کسانی که درصدد تعریف دین برآمده اند، همگان از یک نقطه نظر مشترک برخوردارند، و آن این که با توجه به حقانیت دین و حول محور آن به تعریف دین پرداخته‌اند. به عنوان نمونه علامه‌ی طباطبایی رحمته‌الله در تعریف دین می‌نویسد:

دین عقاید و دستورهای عملی و اخلاقی است که پیامبران علیهم‌السلام از طرف خدا برای رهنمایی و هدایت بشر آورده‌اند (طباطبایی، بی تا، ۹).

برخی دیگر با توجه به همین مسأله‌ی حقانیت به تعریف پرداخته و می‌گویند: دین، تفسیر و تدبیر خدامدارانه‌ی هستی و حیات انسان است. دین مجموعه‌ی گزاره‌های واقع نما درباره‌ی هستی، حیات و انسان و نیز مجموعه‌ی آموزه‌های دستوری و ارزشی است که از طریق پیامبران علیهم‌السلام از سوی خدا نازل شده یا توسط عقل سلیم دریافت می‌گردد (رشاد، ۱۳۷۹، ۸۵).

بر مبنای این اعتقاد، آنچه که به عنوان ساختار مناسبات انسانی از سوی آفریدگار این عالم فرود آمده دقیق‌ترین و صائب‌ترین دستورها و آموزه‌هاست. از آنجا که این معارف و قوانین و دستورات از چشمه‌ی زلال حقیقت سیراب می‌شود، اعتقاد و باور قلبی به این گزاره‌ها التزام عملی و رفتاری به این قوانین و دستورها و آموزه‌ها می‌تواند ضامن و تأمین‌کننده‌ی سعادت و کمال انسان باشد (همان، ۸۶).

تعریف وجدان کاری

در لغت از وجدان تعریف به نیروی باطنی که خوب و بد کارها توسط آن درک و شناخته می‌شود شده است (عمید، ۱۳۵۸، ۱۲۲۳).

در آموزه‌های دینی از جمله قرآن کریم از وجدان بر مبنای تفسیر بسیاری از مفسرین، در ذیل آیه‌ی دوم سوره‌ی مبارکه‌ی قیامت، تعبیر به نفس لوامه شده

است (ر.ک: طباطبایی، بی‌تا، ج ۲۰، ۱۶۳؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۳، ج ۲۵، ۲۷۴). نیروی درونی که همیشه مراقب انسان است که مبادا مرتکب خلاف و کار ناپسند شود و به محض ارتکاب آن پی در پی انسان را مورد نکوهش قرار می‌دهد.

بر مبنای تعریفی که برای وجدان گفته شد، برخی وجدان کاری را این گونه تعریف نموده‌اند:

وجدان کاری عبارت است از احساس مسؤولیت و تعهد همه جانبه‌ی درونی فرد نسبت به کارهایی که انجام آنها به عهده‌ی اوست (ممی‌زاده، ۱۳۷۵، ۴۵).
برخی دیگر در تعریف وجدان کاری این گونه گفته‌اند که وجدان کاری عبارت است از احساس تعهد درونی به منظور رعایت الزاماتی که در ارتباط با کار مورد توافق قرار گرفته است (بختیاری، ۱۳۷۷، ۱۰۸).

به نظر برخی دیگر، وجدان کاری عبارت است از درست انجام دادن کار به گونه‌ای که اگر بازرس و ناظری نیز بر فعالیت او نظاره‌گر نباشد، باز هم در انجام وظیفه قصوری نخواهد کرد (میرسپاسی، ۱۳۷۶، ۲۴).

بنابراین انجام بهتر کار و کنترل درونی و مسؤولیت پذیری از نشانه‌های وجدان کاری، و در مقابل، کم کاری، اهمال کاری و مسؤولیت گریزی و کوتاهی در استحکام کار از آثار ضعف وجدان کاری به حساب می‌آید (سید عباس‌زاده، ۱۳۷۴، ۱۰).

معنای سبک زندگی

مفهوم سبک زندگی از جمله مفاهیم علوم اجتماعی و علم جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی است که در دهه‌ی اخیر بسیار مورد توجه عالمان علوم اجتماعی و مدیران فرهنگی قرار گرفته است.

سبک زندگی معنایی است که از به هم تنیدگی و پیوند و نظام وارگی و

شبکه‌ای بودن عوامل متعددی که در شیوه‌های زندگی یا اقلیم‌های زیستن انسان تأثیر می‌گذارند، به وجود آمده است (فاضلی، ۱۳۸۲، ۶۸).

در اکثر تعاریف سبک زندگی می‌توان دو مفهوم را یافت که در تعریف سبک زندگی در نظر گرفته شده است، و در واقع هر دو مفهوم هم به واژه‌ی «سبک» باز می‌گردد. اول، مفهوم وحدت و جامعیت و دوم، مفهوم تمایز و تفارق. به این معنی که سبک زندگی حاکی از مجموعه عوامل و عناصری است که کم و بیش به طور نظام‌مند با هم ارتباط داشته و یک شاکله‌ی کلی فرهنگی و اجتماعی را پدید می‌آورند (مهدوی کنی، ۱۳۸۶، ۵۵).

به تعبیر مقام معظم رهبری:

سبک زندگی، تابع تفسیر ما از زندگی است ... هر هدفی که ما برای زندگی معین کنیم، برای خودمان ترسیم کنیم، به طور طبیعی، متناسب با خود، یک سبک زندگی به ما پیشنهاد می‌شود (سخنان مقام معظم رهبری در دیدار با جوانان خراسان شمالی، سایت رهبری khamenei.ir).

تعریف سبک زندگی دینی

با توجه به تعاریفی که گفته شد، شیوه‌ی زندگی یا سبک زیستن منعکس‌کننده‌ی گرایش‌ها، تمایلات، رفتارها، عقاید و ارزش‌های یک فرد یا جامعه است و مجموعه‌ای از طرز تلقی‌ها، عادات، نگرش‌ها، سلیقه‌ها، معیارهای اخلاقی و سطح اقتصادی، در کنار یکدیگر سبک زندگی فرد یا گروهی را می‌سازند. بر این اساس، سبک زندگی دینی عبارت است از: زیست فردی و یا اجتماعی انسان‌ها بر مبنای باورهای دینی.

بخش دوم: جایگاه باورها در شکل‌گیری رفتارها

الف - جایگاه دین در زندگی اجتماعی

اگر دین را، همان‌گونه که گذشت، مجموعه‌ای از ارزش‌ها، عقاید، سنت‌ها، آداب

و رسوم و جز آن که از طریق پیامبران علیهم السلام از سوی خدا نازل شده است بدانیم می‌توان گفت که دین در شکل‌گیری رفتارها تأثیر به‌سزایی خواهد داشت (ر.ک: رشاد، ۱۳۷۹، ۹۲-۸۵). اهمیت بیش از حد این مسأله سبب شده است که برخی از جامعه‌شناسان حتی با اعتقاد به این که ممکن است باورداشته‌های دینی نادرست و عملکردهای آن خط‌آمیز باشند، در عین حال کارکردهای اجتماعی ارزش‌مندی دارند. از این رو این گروه از جامعه‌شناسان با چشم‌پوشی از منشأ و سرچشمه و حقیقت دین به اهمیت و نقش کارکردهای دین در جامعه پرداختند. کلیف براون در این باره چنین می‌گوید:

ما دست کم به عنوان یک امکان، می‌توانیم به این نظریه توجه داشته باشیم که دین مانند اخلاق و قانون، بخش مهم و حتی اساسی دستگاه اجتماعی و جزئی از آن نظام پیچیده‌ای است که انسان‌ها با آن می‌توانند در یک تنظیم سامان‌مند روابط اجتماعی با هم زندگی کنند. بر مبنای این دیدگاه، ما با سرچشمه‌های دین کاری نداریم، بلکه تنها به کارکردهای اجتماعی آن نظر داریم، یعنی می‌خواهیم بدانیم که دین در شکل‌گیری و نگه‌داشت نظم اجتماعی چه نقشی را بازی می‌کند (همیلتون، ۱۳۷۷، ۱۹۸).

رابرت اسمیت درباره‌ی کارکرد دین در این جهت می‌نویسد:

دین دو نوع کارکرد دارد؛ یکی تنظیم رفتار فردی برای خیر همگان، و دیگری برانگیختن احساس اشتراک و وحدت اجتماعی. از این رو، مناسک دینی، بیان تکراری وحدت و کارکردهایی است که اشتراک اجتماعی را تحکیم می‌بخشد (همیلتون، ۱۳۷۷، ۱۷۰).

ویل دورانت درباره‌ی اهمیت دین در تقویت و شکل‌دهی به رفتارها

می‌نویسد:

در تمام پیچ و خم‌های زندگی انسان، غرایز شخصی از غرایز اجتماعی قوی‌تر است. ... کار بزرگ دین این است که از راه شعائر دینی و تعالیم اخلاقی و

بشارت به بهشت و ترس از دوزخ، انگیزه‌ها و دواعی به حال نوع را حمایت کند. به عبارت بهتر، از انگیزه‌های تعاون و همکاری در برابر انگیزه‌های قدیمی خود پرستی، که در طی میلیون‌ها سال با نبرد برای زندگی و جنگ و غارت و خوردن و زورگویی پیوند و پرورش یافته است، دفاع کند. من به جهنم عقیده ندارم، ولی مطمئن همین عقیده بسیاری از مردم را از شیطنت و شرارت باز داشته است (دورانت، ۱۳۷۱، ۴۴۴-۴۴۳).

بر این اساس می‌توان گفت که نقش دین در شکل‌دهی به رفتارها و ساختن سبک زندگی بسیار برجسته و حائز اهمیت است.

ب - جایگاه وجدان کاری در باور دینی

از عوامل مهم و کارآمد در تحکیم وجدان کاری، باورها و زیرساخت‌های فکری صحیح نسبت به کار و تلاش انسان‌هاست. زیرا کار تنها وسیله‌ای است که جایگاه انسان را در پهنه‌ی هستی پر کرده و قوام و دوام زندگی او به کار او است که به تعبیر قرآن کریم «وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ» (نجم، ۳۹ و ۴۰)؛ برای انسان‌ها پاداشی جز آنچه که خود انجام داده‌اند نیست. بنابراین، باورها و اعتقادات دینی در تقویت و تثبیت وجدان کاری تأثیر بسزایی دارند.

آموزه‌های دینی برای تقویت وجدان کاری و اهمیت دادن به آن به دو بخش قابل تقسیم‌اند؛ یک بخش آموزه‌هایی هستند که بدون واسطه انگشت نشانه را روی آثار و نتایج وجدان کاری برده و به طور مستقیم و صریح به بیان اهمیت آن پرداخته‌اند، که این گروه از احادیث و روایات با بیان ثمره و نتیجه‌ی وجدان کاری در قالب نظم و استحکام و بلند همتی و اراده‌ی قوی، اهمیت این موضوع را نشان می‌دهند.

نظم و استحکام

از نتایج و آثار وجدان کاری در آموزه های دینی، نظم و استحکام و اکمال و اتمام کارهاست. رها کردن کارهای نیمه تمام و معطل گذاردن امکانات و سرمایه ها، در نظام کار، بر پایه ی آموزه های دینی، با وجدان کاری سازگاری ندارد. باید کارها مطابق اولویت و با برنامه شروع شود و به همان شکل خاتمه یابد. «جمال المعروف إتمامه» (آمدی، ۱۳۶۰، ۱۳۶)؛ زیبایی کار خوب به اتمام و پایان رسانیدن آن است. در آموزه های دینی خدا دوست دار کسی است که کار و تلاش را خوب به پایان برساند.

«إن الله تعالى يحب إذا عمل أحدكم عملاً أن يتقنه» (هندی، ۱۴۰۹ق، ح ۹۱۲۸)؛ خداوند دوست دار اگر کسی کاری را انجام می دهد آن را درست انجام دهد.

«إن الله يحب من العامل إذا عمل أن يحسن» (مجلسی، ۱۳۶۳، ج ۷۴، ۳۲۲)؛ بی تردید خداوند دوست دارد که کننده ی کار، کار را خوب به سرانجام برساند. نبود نظم و استحکام در کار، که در پی نبود وجدان کاری به وجود می آید، نتیجه اش اتلاف منابع است. اتلاف بالاترین حد اسراف است. وقتی اسراف حرام باشد، اتلاف، که نوعی اسراف و بالاترین حد اسراف است، نیز حرام است. از این رو، برای جلوگیری از اتلاف منابع، وجدان کاری ضروری است.

بلند همتی و اراده ی قوی

در آموزه های دینی بر بلند همتی، جدیت در کار و پرهیز از سستی و تبلی و تأکید فراوان شده و رمز موفقیت در کارها به شمار می آید.

امروزه، در بحث مدیریت، از ویژگی های یک مدیر موفق برخوردار وی از قدرت تصمیم گیری و ریسک پذیر بودن او است. «قدر الرجل علی قدر همته» (شهیدی، ۱۳۷۹، ۳۶۹)؛ مبنای ارزش انسان مقدار همت و اراده ی او است.

هر چه همت و عزم و اراده‌ی انسان برای انجام کارها مهم‌تر و نوآوری و ابتکار و استحکام بیشتر باشد، نشان‌گر ارزش متعالی‌تر او است. بخش دیگر، آموزه‌هایی هستند که با اهمیت دادن به کار و تلاش غیرمستقیم و با واسطه به اهمیت وجدان کاری پرداخته‌اند؛ برخی از آموزه‌های این بخش که خود در دو قسمت در قالب بایدها و نبایدها در سبک زندگی دینی قرار داده می‌شوند در ادامه مورد بحث قرار می‌گیرند.

تأمین روزی حلال به عنوان تکلیف و وظیفه

کار و تلاش در نگرش دینی برای تأمین نیازهای فردی و اجتماعی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است که تمامی لحظات زندگی را دربرمی‌گیرد. از این رو، در آموزه‌های دینی از آن در راستای تأمین معاش از راه حلال به عنوان وظیفه و تکلیف یاد شده است. پیامبر عظیم الشان اسلام ﷺ در این باره می‌فرماید: «طلب الحلال فریضة علی کل مسلم و مسلمة»؛ طلب کردن روزی حلال بر هر مرد و زن مسلمان واجب است (مجلسی، ۱۴۰۴، ق، ج ۳، ۹)؛ به خوبی می‌توان از این سخن پیامبر ﷺ به این رابطه دست یافت که بین روزی حلال و وجدان کاری، آنجا که شخص باید از طریق کار به روزی حلال دست یابد، نوعی ملازمه وجود دارد؛ زیرا کوتاهی در انجام صحیح و درست کار و اهمال در آن با دست مزد حلال قابل جمع نیست. به همین جهت می‌توان گفت شاید علت این که در آموزه های دینی از کار تعبیر به جهاد در راه خدا و فریضه شده است، توجه دادن به نهایت سعی تلاش در انجام کار را می‌رساند، که این لازمه‌ی وجدان کاری است.

کار به عنوان جهاد در راه خدا

در آموزه‌های دینی کارآفرین مانند جهادگری دانسته شده است که در صحنه‌ی کارزار با دشمنان خدا به نبرد پرداخته و از حریم دین دفاع می‌کند. به تعبیر

پیامبر عظیم الشان اسلام ﷺ: «الکاد فی عیاله کالمجاهد فی سبیل الله»؛ کسی که برای تأمین زندگی خانواده‌ی خود کار و تلاش کند همچون مجاهد در راه خداست (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۲، ۴۲۴ و ر.ک: حر عاملی، ۱۴۰۳ ق، ۱۲، ۱۱، و حرانی، ۱۳۸۴ ق، ۳۲۸). امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز در این باره می‌فرماید:

ما غدوة احدکم فی سبیل الله بأعظم من غدوته یطلب لولده و عیاله ما یصلحهم (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۲، ۴۱۵)؛ درآمدن شما صبحگاهان برای جهاد در راه خدا، از درآمدن آن کس که برای تأمین زندگی خانواده‌ی خود تلاش می‌کند بالاتر نیست.

به طور کلی انسان در نگرش دینی آمیزه‌ای از عقیده، اندیشه و کار و تلاش است، که سعادت و رستگاری خود و جامعه را در کار شایسته می‌یابد. بر این اساس است که قرآن کریم ایمان به همراه عمل صالح را وسیله‌ی رستگاری می‌داند (قصص، ۶۷). در تعالیم دینی، چه دور دانسته شده که با اراده‌ی سست و گرایش به بیکاری و خوش‌گذرانی انسان به سعادت دست یابد (ری شهری، ۱۳۶۲، ج ۴، ۴۶۰). در این تعالیم اسلام سعادت‌مندی در آن دانسته شده است که انسان به انجام کارهای ارزنده نایل شود (همان، ۴۶۱، و نیز، ر.ک: حر عاملی، ۱۴۰۳ ق، ج ۱۷، ۲۴۳ و آمدی، ۱۳۶۶، ۳۲۶).

دین اجازه نمی‌دهد انسان در صورت امکان حتی در سخت‌ترین شرایط از کار و تلاش دست بردارد و در نتیجه عزت و آبروی خود را زیر سؤال ببرد. به تعبیر پیامبر عظیم الشان اسلام ﷺ:

لو أن رجلاً أخذ حبلاً فیاتی بجزمة حطب علی ظهره، فبیعها فیکف بها وجهه، خیر له من أن یسأل (حر عاملی، ۱۴۰۳ ق، ج ۹، ۴۴۳)؛ اگر انسان ریسمانی بگیرد، پشته‌ای هیزم را بر دوش کشد و آن را بفروشد و از این رهگذر نیازهای زندگی خود را برآورد، بسی بهتر است از این که از دیگران در خواست کمک

کند (طوسی، ۱۳۶۵، ج ۳، ۱۳۲، و ج ۴، ۷، و صدوق، ۱۳۶۴، ۱۸۳).

کارآفرینان در ردیف انبیا علیهم‌السلام

ایمان بی بهره از کار و تلاش سازنده، ادعایی است خالی از معنی و ارزش. از این جهت، بهترین و شایسته‌ترین انسان‌ها، که انبیای الهی علیهم‌السلام هستند، پیشتازان وادی کار و تلاش و کوشش‌اند. بر این اساس است که در نگرش نبوی «من أكل من كد يده، كان يوم القيامة في عداد الأنبياء و يأخذ ثواب الأنبياء»؛ هر کس از دسترنج خود بخورد، روز قیامت در شمار انبیا علیهم‌السلام خواهد بود (ر.ک: نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۲، ۴۱۷).

همان طور که دیده می‌شود در آموزه‌های اسلامی با نگرش تکلیفی به دریافت روزی و درآمد حلال از طریق کار و کارآفرینی و جهاد خواندن آن، ایجاد انگیزه برای کار رفعت یافته است. همچنین که از طریق مبارزه با بیکاری، به احیا و تقویت «فرهنگ کار» اقدام شده است. آنچه مسلم است همان گونه که گفته شد بین وجود انگیزه برای کار و وجدان کاری رابطه‌ی تنگاتنگی وجود دارد.

احادیث و روایاتی که به بیان نبایدها و پیامدهای آن در سبک زندگی دینی پرداخته‌اند در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

دوری از رحمت خدا

در نگرش دینی، زندگی گوارا و رحمت الهی شامل حال فرد و جامعه‌ای می‌شود که تمامی اعضای آن به کار و تلاش سازنده دست یازند و در هیچ زمانی از سعی و تلاش و کوشش باز نایستند. در غیر این صورت از رحمت الهی به دور و مورد لعن و نفرین قرار می‌گیرند. در حدیث نبوی است: «ملعون من ألقى كلة على الناس»؛ هر کس بار زندگی خود را بر دوش دیگران گذارد از رحمت الهی به

دور است (حر عاملی، ۱۴۰۳، ج ۱۲، ۱۸، و.ر.ک: نوری، ج ۱۳، ۱۱ و کلینی، ج ۴، ۱۲).

امام باقر علیه السلام در کلامی این گونه نقل می‌کند که موسی بن عمران علیه السلام از خدای سبحان سؤال کرد: پروردگارا از کدام یک از بندگان بیشتر نفرت داری؟ خداوند فرمود: آن کس که شب هنگام همچون مردار است، و روز بیکار (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۶، ۱۸۰ و.ر.ک: حر عاملی، ۱۴۰۳، ج ۱۲، ۳۷).

تضییع حقوق

در آموزه‌های دینی کسی که در پی کسب و کار نیست، و به بیکاری و سستی و تنبلی عمر خود را سپری می‌کند، تضییع کننده‌ی حقوق خود و دیگران است. از این رو، پیامبر عظیم الشان اسلام صلی الله علیه و آله با نهی از داشتن چنین خصلتی می‌فرماید: «یا علی ... ایاک و خصلتین: الضجر و الکسل، فإنک ان ضجرت لم تصبر علی حق، و ان کسلت لم تود حقاً» (حر عاملی، ۱۴۰۳، ج ۱۶، ۶۶، و طبرسی، ۱۴۱۳، ج ۵۰۲)؛ ای علی ... از دو خصلت بپرهیز؛ بی‌حوصلگی و تنبلی، زیرا اگر بی‌حوصله باشی، بر حق شکیبایی نکنی و اگر تنبل باشی، حقی را نگزاری. امام صادق علیه السلام نیز در این باره می‌فرماید: «ایاک و الضجر و الکسل، انهما مفتاح کل سوء، انه من کسل لم یود حقاً، و من ضجر لم یصبر علی حق»؛ (حر عاملی، ۱۴۰۳، ج ۱۲، ۳۹)؛ از تنبلی و بی‌حوصلگی بپرهیز، زیرا که این دو، کلید هر بدی می‌باشند، به درستی که هر کسی که تنبل باشد، حقی را به جا نیاورد و کسی که بی‌حوصله باشد، بر حق شکیبایی نرزد. به بیان علی علیه السلام «من أطاع التوانی، ضیع الحقوق»؛ آن کس، به کاهلی و سهل‌انگاری گردن نهد، حقوق دیگران را ضایع می‌سازد (شهیدی، ۱۳۷۹، و.ر.ک: نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۲، ۶۶).

فساد و تباهی

اراده‌ی الهی بر کار و تلاش سازنده و فعالیت انسان‌ها در زندگی دنیوی آنان تعلق گرفته است. چه این که حتی آفرینش مرگ و حیات نیز برای سنجش سعی و تلاش هاست. «الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (ملک، ۲)؛ اوست آن چنان خدایی که مرگ و حیات را آفرید تا بیازماید که کدامین از شما اهل بهترین عمل هستید. بر این اساس، صلاح و سداد زندگی به کار و تلاش و کوشش بی‌وقفه بستگی دارد؛ همچنان که فساد و تباهی در زندگی فردی و اجتماعی در بی‌سستی و بی‌کاری به وقوع خواهد پیوست. به تعبیر امام باقر علیه السلام «الکسل یضر بالدين و الدنيا» (مجلسی، ۱۴۰۴، ق، ج ۷۸، ۱۸۰)؛ کاهلی و تبلی به دین و دنیای انسان آسیب می‌رساند.

فقر و نابسامانی

به طور کلی توسعه و رشد در گرو کار و تلاش است. جامعه‌ای که از تلاش و سخت‌کوشی روی گردان است چاره‌ای جز پذیرش فقر و بدبختی نخواهد داشت. به بیان علی علیه السلام «من لم یصبر علی کد یده، صبر علی الافلاس»؛ فرد و جامعه‌ای که نتواند از کار و تلاش خود حیات اقتصادی و اجتماعی خود را سامان دهد، سرانجام پذیرای تهی‌دستی و فقر و نابسامانی خواهد شد (آمدی، ۱۳۶۰، ۳۵۵).

هلاکت و نابودی

کار و تلاش گوهر ذاتی انسان و مایه‌ی عزت و کرامت و سبب دوام زندگی و حیات او است. بنابر این سعادت‌مندی و رسیدن به کمال مطلوب در پی کار و کوشش میسر است. هر قدر جامعه‌ای در وادی کار و تلاش کوشاتر و بر مشکلات صابرتر باشد، میزان دست‌یابی او به ماندگاری و ثبات بیشتر خواهد

بود. همچنان که به هر مقدار که از سعی و تلاش خود بکاهد و به سستی و تنبلی روی آورد از میزان دوام و پایداری او کاسته خواهد شد. به تعبیر علی علیه السلام «فی التوانی و العجز انتجت الهلکة»؛ در تنبلی و احساس ناتوانی، نابودی و تباهی پدید می‌آید (ر.ک: مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۱، ۳۴۲ و ج ۷۴، ۴۲۱).

تعامل بین کار و سبک زندگی

تعامل و ارتباط میان کار و سبک زندگی از دو جهت قابل بحث و بررسی است؛ از یک جهت نتایج کار است که بر جامعه تأثیر می‌گذارد و از جهت دیگر خود فرایند کار و فرهنگ حاکم بر آن است که هم متأثر از مبانی فرهنگ جامعه و سبک زندگی است و هم می‌تواند در آن تحولات اساسی ایجاد کند.

از یک سو، کار با ایجاد فرصت‌های شغلی و تولید ثروت و بهبود شرایط اقتصادی، پیش زمینه‌ای اساسی برای ارتقای سطح فرهنگی جامعه است، زیرا با برآورده شدن نیازهای اولیه معیشتی، زمینه برای بروز نیازهای عالی‌تر انسانی فراهم می‌شود، که اگر در مسیری صحیح هدایت شود، به شکوفایی و تعالی انسان‌ها می‌انجامد.

از دیگر سو، نوآوری که از ویژگی‌های اساسی کار و کارآفرینی است، منجر به تولید محصولات جدیدتر و ارابه‌ی خدمات بیشتر و متنوع‌تر شده و به این ترتیب قدرت انتخاب افراد افزایش یافته و زندگی راحت‌تر می‌شود. با بالا رفتن سطح رفاه و آسایش و افزایش اوقات فراغت، فرصت‌های بیشتری برای فعالیت‌های فرهنگی ایجاد می‌گردد، که از طریق فعالیت‌های فرهنگی می‌توان به تقویت وجدان کاری پرداخت.

ج - جایگاه باورها در سبک زندگی دینی

رنگ الهی داشتن سبک زندگی

اسلام به طور کلی برای تمامی تلاش‌های انسان، یک جهت کلی تعیین نموده است و آن این که انجام آنها اگر چه مربوط به زندگی مادی و دنیوی انسان‌ها باشد، لازم است در مسیر الهی قرار گیرد تا از قداست و پاداش اخروی نیز برخوردار گردد.

بنابر این، در یک نظام اجتماعی که مبنای سبک زندگی آن دینی بنا نهاده شده است اهداف نهایی فعالیت‌ها سمت و سوی الهی داشته، در نتیجه هرگونه فعالیت‌هایی که بر این اساس صورت گیرد دارای تقدس خواهد بود. در راستای دستیابی به چنین تقدسی است که آموزه‌های دینی برای کار، که از مؤلفه‌های اصلی سبک زندگی دینی است، شاخص‌هایی را قرار داده که به طور خلاصه عبارتند از:

کار به عنوان عمل صالح

در آموزه‌های دینی عمل صالح یکی از محوری‌ترین شعارهای آن به شمار می‌آید؛ به گونه‌ای که ظهور و جلوه‌ی ایمان و اعتقاد صحیح در عمل صالح تجلی می‌یابد.

بنابر این، کارآفرینان باید بدانند که کار تولیدی آنها می‌تواند طوری طراحی و اجرا شود که از مصادیق عمل صالح به حساب آید. از ویژگی‌های چنین فعالیت‌هایی صداقت و به دور بودن از غل و غش و در راستای حل مشکلات فردی و اجتماعی است که در این صورت از بیشترین تقدس برخوردار خواهد بود.

کار در جهت منافع جامعه

از جمله امتیازهایی که نظام اقتصادی اسلام نسبت به دیگر نظام‌های اقتصادی دارد این است که تمامی امور را در سود مادی خلاصه نمی‌کند و به اخلاق و مسائل انسانی توجه ویژه‌ای دارد. از این رو، کارآفرینانی که به تولیدات مورد نیاز و ضروری جامعه مشغول‌اند بسیار ارزشمندتر از آنهایی هستند که به تولید کالاهای لوکس می‌پردازند و نیازی از نیازهای حقیقی جامعه را تأمین نمی‌کنند. بر این اساس است که در آموزه‌های نبوی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چنین آمده است:

«أحب الأعمال إلى الله سرور تدخله على المؤمن تطرد عنه جوعته و تكشف عنه كربته» (حر عاملی، ۱۴۰۳ ق، ج ۱۱، ۵۷۳)؛ دوست داشتنی‌ترین اعمال نزد خدا شادی رسانیدن به مؤمن، برطرف کردن گرسنگی او و دور ساختن غم و اندوه اوست. در حدیث دیگری آن حضرت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، محبوب‌ترین فرد نزد خدای سبحان را کسی می‌داند که برای مردم مفیدترین باشد (مجلسی، ۱۴۰۴ ق، ج ۷۱، ۳۳۹).

استفاده بهینه از منابع

در آموزه‌های دینی بر این نکته تأکید فراوانی شده است که باید از نعمت‌های الهی به طور صحیح بهره‌برداری شود. مذمت شدید اسلام از اسراف و تبذیر گویای این حقیقت است که وجود این دو پدیده نشان از عدم استفاده‌ی بهینه از منابع جامعه دارد، که بیان‌گر نبود تقدس در کار است، زیرا اسراف و تبذیر با تقدس قابل جمع نخواهد بود.

پاک و طیب بودن سرمایه

در نظام تولیدی در اسلام، پاک‌ی و طهارت هم در سرمایه، هم در سایر عوامل تولید، هم در محصول و خدمات تولید شده، به نحو احسن، باید وجود داشته و

مالی که وارد چرخه‌ی تولید می‌شود، باید از بهترین و پاک‌ترین اموال باشد، زیرا کار و تلاش انسان مسلمان تلاش و کوششی است در راه خدا. بدین جهت است که در آموزه‌های دینی گردآوری مال حلال و چرخش زندگی بر مبنای درآمد حلال از وظایف انسان مسلمان دانسته شده است. به تعبیر پیامبر عظیم الشان اسلام ﷺ:

«طلب الحلال فریضة علی کل مسلم و مسلمة» (مجلسی، ۱۳۶۳، ج ۱۰۳، ۹)؛
تهیه‌ی مال حلال بر هر مرد و زن مسلمانی واجب است. «العبادة سبعون جزءاً و أفضلها جزءاً طلب الحلال» (همان، ۷)؛ عبادت دارای هفتاد جزء است که مهم‌ترین جزء آن تهیه‌ی مال حلال است. «الشاخص فی طلب الرزق الحلال کالمجاهد فی سبیل الله» (همان، ۱۳)؛ جستجوکننده‌ی روزی حلال مانند جهادکننده‌ی در راه خداست «أطيب کسب المسلم سهمه فی سبیل الله» (هندی، ۱۴۰۹ق، ح ۱۰۵۱۶)؛ پاکیزه‌ترین دستاورد مسلمان کاری است که در راه خدا انجام دهد.

بنابر این، اگر مال و سرمایه از طریق غیر صحیح به دست آید، از حلیت بهره‌ای نخواهد داشت.

توجه به حلیت و مشروعیت سرمایه و کسب درآمد سبب می‌شود که تولیدکننده در هیچ مرحله‌ای از مراحل تولید خیانت نکند، که این خود از مصادیق بارز وجدان کاری است که اعتماد را در جامعه تقویت می‌کند.

همه‌ی کسانی که کالای تولید شده را مورد بهره‌برداری قرار می‌دهند در واقع تولیدکننده را امین خود می‌دانند و به او و کالای تولید شده اعتماد می‌کنند. این مسأله در جهان امروز، که تولید و مراحل مختلف آن تخصصی شده است، و لذا افراد عادی نمی‌توانند به آسانی به کیفیت کالاها دسترسی پیدا کنند، از اهمیت بیشتری برخوردار است.

بخش سوم: مقومات رابطه‌ی دوسویه بین وجدان کاری و سبک زندگی دینی نگاه آرمانی به انسان و زندگی دنیوی او در اندیشه‌ی دینی

بی‌تردید انسان در اندیشه‌ی دینی از جایگاه بلند و رفیعی برخوردار است. بر این اساس انسان در نگاه توحیدی موجودی آرمانی و آرمان گراست که دارای عزت و کرامت می‌باشد.

اسلام با ارج نهادن به زندگی دنیوی و دعوت انسان‌ها به کار و تلاش برای بهره‌برداری از منابع طبیعی، جهانی آباد و پر از نشاط و شادی را برای انسان‌ها به ارمغان می‌آورد، زیرا معتقد است زندگی و آفرینش، فرایند یک خلقت مبارک و خجسته برای سعادت تمامی افراد جامعه است. به تعبیر امیرالمؤمنین علی علیه السلام:
بالایمان یرتقی الی ذروة السعادة و نهایة الحبور (آمدی، ۱۳۶۶، ۲۴)؛ به سبب ایمان و باور به خدا، انسان به رفیع‌ترین مدارج و قله‌های سعادت نایل و از شادی و سرور کامل برخوردار می‌گردد.

از آنجا که سبک زندگی و وجدان کاری از منظر دینی تجلی‌گاه ایمان است، اسلام در راستای دستیابی به این دو امر مهم، انسان‌ها را به مشارکت در امور اجتماعی و توجه به سرنوشت یکدیگر تشویق و ترغیب می‌کند و بر سه اصل اساسی تعاون و همکاری، مسؤولیت‌پذیری و وفای به عهد با تأکید فراوان پای می‌فشارد. این سه اصل شاکله‌ی اصلی وجدان کاری و سبک زندگی دینی را می‌سازد.

۱) تعاون و همکاری

در اسلام تعاون و مشارکت از جمله آموزه‌های اصلی آن به شمار می‌آید، و در آیات و روایات بر آن تأکید فراوانی شده است. در سوره‌ی مبارکه‌ی مائده، خدای سبحان با به کار بردن فعل امر از مؤمنین درخواست انجام آن را دارد. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ» (مائده، ۲)؛ معاونت

بر نیکی و پاکی داشته باشید و از همکاری بر گناه و تجاوز بپرهیزید. اگر این اصل به صورت یک فرهنگ در زیست فردی و اجتماعی در جامعه نهادینه گردد، و انسان‌ها بدون توجه به روابط شخصی، نژادی و خویشاوندی، در انجام کارهای مفید همکاری و همیاری داشته باشند و نهایت سعی و تلاش خود را در قالب تقوا به کار گیرند، تعامل بین سبک زندگی دینی و وجدان کاری به روشنی قابل فهم و درک خواهد بود و جایی برای کم کاری، بد کاری و... باقی نخواهد ماند (زاهدی اصل، ۱۳۷۱، ۵۴).

۲) مسؤولیت‌پذیری

از جمله اصول اجتماعی بسیار با اهمیت در اسلام مسأله‌ی مسؤولیت‌پذیری مسلمین نسبت به یکدیگر است. در واقع مسؤولیت‌پذیری یکی از مقومات اصلی سبک زندگی دینی است؛ سخن معروف پیامبر عظیم الشان اسلام ﷺ: «من أصبح لم يهتم بأمر المسلمین فلیس منهم» (نهج الفصاحة، ص ۷۵۸)؛ کسی که اهتمام به امور مسلمانان نداشته باشد، از دایره‌ی مسلمانی خارج است، نشان از اهتمام شدید اسلام به این اصل را در زیست فردی و اجتماعی دارد. جامعه‌ای که دچار نقصان وجدان کاری است، نه تنها بهره‌ای از اهتمام به امور مسلمین ندارد، بلکه در پی ضرر و زیان به آنهاست.

۳) وفای به عهد

از نظر اسلام، عمل براساس قراردادها یک اصل خدشه‌ناپذیر در سبک زندگی دینی است و عمل براساس این اصل بدون تعهد اخلاقی در انجام درست و صحیح کارها و نبود وجدان کاری ممکن نیست؛ زیرا عمل بر مبنای وجدان کاری از مصادیق وفای به عهد است. همچنان که زیستن و سبک زندگی براساس تعالیم دینی بدون توجه به وفای به عهد بی‌معناست.

نتیجه‌گیری

با توجه به آن چه گذشت می‌توان چنین نتیجه گرفت:

(۸۹)

- از یک سو، دین می‌تواند در کلیه‌ی مراحل فرایند شکل‌گیری سبک زندگی تأثیر مستقیم یا با واسطه داشته باشد، و از دیگر سو، با توجه به این که دین قداست خاصی برای کار و وجدان کاری در نظر گرفته است، رابطه‌ی دوسویه‌ای را بین وجدان کاری و سبک زندگی دینی به وجود می‌آورد، تا جایی که کم‌تر عاملی به اندازه‌ی دین و آموزه‌های دینی می‌تواند کارآمدی در فعال نمودن وجدان کاری به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم در سبک زندگی دینی داشته باشد.

- دین با توجه به اهمیتی که به درآمد حلال می‌دهد و برای آن نقشی اساسی و بنیادی در سبک زندگی دینی قائل است و به طور کلی هیچ نوع حرام خواری و حرام کاری را بر نمی‌تابد، راه را بر هرگونه اهمال کاری، کم کاری و سهل‌انگاری می‌بندد.

- دین از طریق اهمیت دادن به سه اصل تعاون و همکاری، مسؤولیت‌پذیری و وفای به عهد، مجموعه‌ی عناصر اصلی سبک زندگی دینی را یک جا جمع نموده و افراد را در یک سبک زندگی مشترک می‌سازد، به گونه‌ای که گروه‌های اجتماعی اغلب صاحب یک نوع سبک زندگی شده و یک سبک خاص را تشکیل می‌دهند. این نوع سبک زندگی به صورت طبیعی تعامل جدی با وجدان کاری دارد.

منابع و مأخذ

(۱) قرآن کریم.

(۲) آمدی، عبدالواحد بن محمد تمیمی (۱۳۶۶)، *غرر الحکم و درر الکلم*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.

(۳) بختیاری، صادق (۱۳۷۷)، *حاکمیت و وجدان کاری و عوامل مؤثر بر آن*،

- نشریه‌ی مدیریت دولتی، ش ۴۲-۴۱.
- ۴) پاتنام، رابرت (۱۳۷۹)، دموکراسی و سنت‌های مدنی، ترجمه‌ی محمد تقی دلفروز، تهران، دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور.
- ۵) پاینده، ابوالقاسم (۱۳۶۳)، *نهج الفصاحه*، تهران، نشر دنیای دانش.
- ۶) حرانی، علی بن الحسین (۱۳۹۸ق)، *تحف العقول*، تهران، انتشارات اسلامیة.
- ۷) حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۳ق)، *وسائل الشیعه*، تهران، مکتبه الاسلامیه.
- ۸) رشاد، علی اکبر (۱۳۷۹)، *دموکراسی قدسی*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی.
- ۹) زاهدی اصل، محمد (۱۳۷۱)، *مقدمه بر خدمات اجتماعی در اسلام*، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی.
- ۱۰) سید عباس‌زاده، میر محمد (۱۳۷۴)، *وجدان کار، رهیافت عملی و کاربرد*، ارومیه، آرشیبا.
- ۱۱) شجاعی زند، علیرضا (۱۳۷۶)، *مشروعیت دینی و اقتدار سیاسی دین*، تهران، تبیان.
- ۱۲) شهیدی، سید جعفر (۱۳۷۹)، *نهج البلاغه*، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ هفدهم.
- ۱۳) طباطبایی، سید محمد حسین (بی‌تا)، *المیزان*، ترجمه‌ی سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، انتشارات اسلامی.
- ۱۴) عمید، حسن (۱۳۵۸)، *فرهنگ فارسی*، تهران، انتشارات امیرکبیر، اول.
- ۱۵) فاضلی، محمد (۱۳۸۲)، *مصرف و سبک زندگی*، قم، انتشارات صبح صادق.
- ۱۶) فنایی، ابوالقاسم (۱۳۷۶)، *پژوهشی در ارتباط علم و اخلاق*، نقد و نظر،

سال چهارم، شماره اول.

۱۷) کلینی محمد بن یعقوب (۱۳۶۰)، اصول کافی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اهل

بیت علیهم السلام.

۱۸) کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۷۸)، فروع کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

۱۹) محمدی ری شهری، محمد (۱۳۷۷)، میزان الحکمة، ترجمه‌ی حمید رضا

شیخی، قم، دارالحدیث، ویرایش سوم.

۲۰) مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۴ق)، بحار الانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء.

۲۱) مطهری، مرتضی (۱۳۷۵)، آشنایی با قرآن، تهران، صدرا.

۲۲) مطهری، مرتضی (۱۳۷۷)، مجموعه آثار، تهران، صدرا.

۲۳) مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۳)، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه،

سیزدهم.

۲۴) ممی زاده، جعفر (۱۳۷۵)، مسؤلیت‌پذیری اجتماعی، مجله‌ی زمینه، ش ۶.

۲۵) مهدوی کنی، محمد سعید (۱۳۸۷)، دین و سبک زندگی، تهران، دانشگاه

امام صادق علیه السلام.

۲۶) میر، ایرج (۱۳۸۰)، رابطه دین و سیاست، تهران، نشر نی.

۲۷) میرسپاسی، ناصر (۱۳۷۶)، مدیریت منابع انسانی، (مجموعه‌ی مقالات)

تهران، انتشارات شیرین.

۲۸) نوری، میرزا حسین (۱۳۸۲ق)، مستدرک الوسائل، الاعراق، مصر، المطبعه

الحسنیه.

۲۹) ویل دورانت (۱۳۶۸)، درآمد بر تاریخ تمدن، گروه مترجمان، تهران،

انقلاب اسلامی.

۳۰) ویل دورانت (۱۳۷۱)، لذات فلسفه، ترجمه‌ی عباس زریاب، تهران، شرکت

سهامی انتشار.

۳۱) همیلتون، ملکم (۱۳۷۷)، جامعه شناسی دین، ترجمه‌ی، محسن ثلاثی، قم،

تبیان.

32. <http://www.khamenei.ir>